

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter
Runforskningens historia

VII. Runforskningens historia

Redan tidigt väckte runminnesmärkena uppmärksamhet hos den eftervärld, hos vilken de kommit ur bruk och blott tedde sig som en ålderdomlighet. Iakttagelse av de urnordiska runorna har sålunda lett till deras användning på Rök-stenen, såsom ovan anmärkts, och även andra fall finnas, där härmning av urnordiskt skrivsätt är påtagligt. Vid Ärja ödekyrka i Södermanland står en runsten, som har inskriften: *a muit . rsti . sina . þina . yti . suna . sina . unulfu . aku . hrenki . bruþur . sena . uarþi . uti . terebina i kalmarna . sutuma . furu . afu . skani . eskl . rsti . runa . þasi* »Amunde reste denna sten efter sin son Unnulf och Ring, sin broder. Blev ute dräpt i Kalmar sund, for från Skåne. Äskil ristade dessa runor.» Denna inskrift kännetecknas även genom omflyttning och utelämnning av runor men framför allt genom obefogat tillägg av slutvokal i åtskilliga ord, nämligen *suna*, *sina*, *unulfu*, *hrenki*, *sena*, *uarþi*, *terebina*, *sutuma*, *furu*, *afu*. Dessa tillägg härröra säkerligen därifrån, att ristaren iakttagit, att runinskrifter från den urnordiska tiden

av vissa ord, som voro honom begripliga, uppvisade ordformer, som genom en på hans tid bortfallen slutvokal skilde sig från hans egna. Han har därför sökt härma denna äldre tidens skrift genom att tillfoga dylika slutvokaler men av okunnighet oftast valt oriktiga sådana.

En märklig runristning om Bråvalla slag ansåg redan den danske historikern Saxo Grammaticus (c. 1150—c. 1220) finnas på klippan *R u n a m o* i Bleking, som därför under århundraden besöktes av lärde utan att de dock lyckades tolka inskriften. År 1833 ditsände Danske videnskabernes selskab en vetenskaplig kommitté, i vilken den lärde islänningen Finn Magnussen befann sig, och denne trodde att inskriften var avfattad på fornnordiskt språk och utgjorde regelrätta allittererande verser, sannolikt ur det kväde, som skalden och kämpen Starkad säges hava diktat om Bråvallaslaget. Berzelius, som 1836 besökte platsen, ansåg dock samtliga runor vara genom naturliga inflytelser bildade i en gång av trapp och denna åsikt biträdades av den svenske fornforskaren Sven Nilsson och den danske Worsaae och är nu av alla omfattad.

Eftersom runkunskapen,¹ som ovan anförts, ännu på 1500-talet icke var alldeles utslöcknad, är intet under, att runorna, såsom ovan angivits, omnämnas av vår siste katolske ärkebiskop Johannes Magnus (1488—1544) hans broder Olaus Magnus (1490—1557),

¹ Om runforskningen till 1750 jfr Hj. Lindroth, Nord. tidskr. 1920, s. 168 ff.

ᚱᚢᚾᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

ᚱᚢᚾᚱᚱᚰᚰᚰ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ ᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱᚱ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter *Runforskningens historia*

Olavus Petri (1493—1552) och Laurentius Petri (1499—1573 i deras historiska och geografiska arbeten.

Den förste, som gjorde runinskrifterna till föremål för verklig forskning var emellertid *Johan Bure* (Bureus, 1568—1652),¹ som blev grundläggare till hela den antikvariska strömningen under 1600-talet. Att samla goda avbildningar av runinskrifterna blev hans första uppgift. Det var 1593, som han började sitt studium av runorna och mot slutet av sitt liv hade han åstadkommit en samlingsbok av runinskrifter, som upptog 619 inskrifter, jämte det att han var verksam som grammatiker och textutgivare och mekaniker. Innehållet i denna samlingsbok härrörde dock icke uteslutande från Bure utan även från hans medhjälpare som riksantikvarie, hans måg *J. Henriksson-Axehjelm* och *Martinus Aschaneus* samt den senares lärjungar *J. Håkansson Rhezelius* och *P. Westius*. År 1599 utgav Bure *Runakæntslanes Lærospån*, som innehåller 10 runstenar och flera runalfabet och 1611 *Runa A. B. C. Boken*.

Sedan intresset för forntiden sålunda en gång blivit väckt, fortfor en lång tid fornforskningen att blomstra och en god del av detta intresse kom ock runforskningen till del. Genom *M. G. de la Gardies* inflytande grundades 1662 i Uppsala en professur i svenska antikviteter och till dess innehavare kallades *Olov Verelius* ((1618—1682), som

¹ H. Hildebrand, *Minne av riksantikvarien J. Bureus, Sthlm 1910.*

ock var riksantikvarie 1666—1675 och bl. a. utgav *Manuductio ad Runographiam scandicam recte intelligendam* (Handledning att rätt förstå den fornnordiska runläran) Uppsala 1675, som betecknats som det fullkomligaste verk, som under denna äldre tid offentliggjorts av svenska lärde.

Genom samme vetenskapens beskyddare *M. G. de la Gardie* grundades 1667 ett Antikvitetskollegium, år 1690 flyttat till Stockholm, som skulle ägna sig åt antikviteterna, fornnordisk litteratur och släktforskning, och att börja med utvecklade en livlig verksamhet. Förste ordförande blev *Georg Stiernhielm* (1598—1672). År 1692 ombildades kollegiet till ett Antikvitetsarkiv, vars sekreterare på samma gång var riksantikvarie.

Under denna tid gjordes en märklig runologisk upptäckt, i det matematikern *Magnus Celsius* (1621—1679) år 1675 lyckades läsa och tyda de stavlösa runorna eller hälsingrunorna, som visserligen delvis hade tytts redan av *J. Bure*, och beskrev dem i avhandlingen *De runis helsingicis*. Förut hade dessa runor uppfattats dels som siffror, dels som villrunor, som man efter godtycke finge tyda.

Själen i antikvitetskollegiet blev *J. Hadorph* (1630—1693), som från 1671 hade fullmakt att årligen resa omkring i riket till antikviteters uppsökande och på dessa resor åtföljdes av tecknare, varvid särskild uppmärksamhet ägnades åt runstenarna. Mer än 1000 sådana avbildades och skuros i trä, vilka utgjorde materialet för det av *J. Görans-*

FNDR<XP HHIeLJYE TBMMFOWX

FNDR<XP HHIeLJYE TBMMFOWX

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter *Runforskningens historia*

son 1750 utgivna runverket Bautil. Om runor offentliggjorde han själv blott en ringa del av dessa samlingar, nämligen Färentuna härads runstenar (1680). Även på andra fornforskningens områden utvecklade Hadorph en livlig samlarverksamhet. Han hade riktigt insett, att allt, som rörde vår forntid, från det minsta till det största, kunde tjäna hävdens upplysning.

En av Hadorphs ivrigaste medhjälpare och tecknare vid runinskrifternas undersökning var J. Peringer (1654—1720), som 1693 blev hans efterträdare som sekreterare i antikvitetskollegiet och riksantikvarie och s. å. adlades till Peringskiöld. Liksom Hadorph var han verksam på många fornforskningens områden; på runforskningens har han utgivit Then första boken af Swea och Götha minnings-merken uthi Uplandz första del Thiundaland 1710 och Ulleråkers Häradz minnings-merken 1719, även med latinska titlar, men i handskrift efterlämnade han Monumenta suegothica, nu på riksbiblioteket, vars avbildningar av runinskrifter utgöra förstadium till Bautil. Sonen J. F. Peringskiöld (1689—1725) har under titeln Fragmentum runicopapisticum först utgivit Jungfru Marie klagan vid korset.

För runforskningen är sålunda 1600-talet en blomstringstid, vad intresset därför beträffar, och de denna tid verkställda undersökningarna av runinskrifter utgöra ett mycket värdefullt underlag för framtidens runforskning. Denna tids egen tolkning av runin-

skrifterna är emellertid synnerligen bristfällig, beroende dels på otillräcklig insikt i fornspråket, dels på överskattning av runinskrifternas ålder. Detta ovetenskapliga bedömande av runinskrifterna blev ett hjälpmedel för Olov Rudbeck d. ä. (1630—1702) vid utformningen av de fantastiska åsikter om all världens kulturs härstamning från Sverge, som han nedlagt i sitt verk Atlantica 1679—1702. Som exempel på dylik runtydning kan anföras, att Rudbeck i runinskriften vid Ärja (sid. 132) uppfattar s u t u m a, som är sista leden av »Kalmarsund», såsom det gammaltestamentliga Sodom. Rudbeckianismen förblev härskande uppfattning hos åtskilliga av 1700-talets lärde, såsom E. J. Björner (1696—1750), P. Dijkman (c. 1650—1717), J. Göransson (1712—1769), som 1748 fick i uppdrag att utgiva de teckningar av runstenar, som sedan mitten av 1600-talet utförts av olika undersökare, och år 1750 i Bautil offentliggjorde 1,173 teckningar av runinskrifter, samt G. Wallin d. y. (1686—1760), som utgivit Gothländska samlingar 1747, 1776 och Runographia gothlandica 1743—1750. Göransson daterade runstenarna vid Bällsta i Vallentuna sn, Uppland, och dem vid Källby by och sn i Västergötland till 2000 år före Kristi födelse, är böjd att med Olov Rudbeck på Ärja-stenen tolka k a l m a r n a . s u t u m a (»Kalmarsund») som Galileen och Sodom, anser Eggby-stenen (sid. 111) uppsatt 1011 år f. Kr. och Bro-stenen (sid. 122) 160 år f. Kr. För åtskilliga av dessa och dylika date-

F N D F R < X P H H e C J Y E T B M P P o W X

F N D F R < X P H H e C J Y E T B M P P o W X

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter *Runforskningens historia*

ringar var det visserligen besvärande, att stenen var prydd med kors eller att inskriften innehöll bönen »Gud hjälp hans själ!» men enligt Göransson hade kristendomen kommit mycket tidigt in i nordlanden och den ende högste guden, som Eddan omtalar, kunde ju anropas redan före kristendomen.

Det är givet, att dylik löslighet i bevisföringen måste äckla folk med sund tankegång och bringa hela fornforskningen i vanrykte, såsom det visar sig av O. v. Dalins blodiga drift med fornforskaren Björner. Att de flesta runminnesmärkena ristats efter kristendomens införande, bevisades i avhandlingen *De ætate runarum* (1726) av Olof Celsius d. ä. (1670—1756), son till Magnus Celsius, som därigenom råkade i en häftig strid med Björner, ett försök att härleda runorna från grekiska alfabetet gjordes 1724 av Erik Benzelius d. y. (1675—1743) i avhandlingen *Periculum runicum*, vilket är av intresse, då i vår tid O. v. Friesen anser det grekiska alfabetet vara runornas ursprung, visserligen dess kursiva form. Till samma slutsats som O. Celsius kom 1762 N. R. Brocman (1731—1770) i den »undersökning om våre runstenars ålder», som han fogade till sin utgåva av *Sagan om Ingvar Widtfarne*. Åt runkunskap ägnade ock frihetstidens förnämste språkforskare Johan Ihre (1707—1780) åtskilliga avhandlingar, varvid han ställde sig på O. Celsii ståndpunkt. En under hans presidium försvaret avhandling av E. Götlin, *De Runarum in Svecia occasu* (Om runornas undergång i Sverige)

140

1771—1773 fäste första gången uppmärksamheten på dal-runorna.

Den på frihetstiden följande gustavianska tiden var icke gynnsam för vetenskaplig forskning, det var på vitterhetens område, som man då sökte utmärka sig, och vitterheten sökte sina mönster från de klassiska folkens, grekers och romares forntid men ej från det egna folkets. En motsatt uppfattning bröt sig ban efter 1809, nyromantikerna tilltalades lika mycket av våra förfäders liv och historia som av de andra världar, fjärran i tid och rum, vari de sökte näring för poetisk ingivelse, och särskilt den riktning, som Götiska förbundet 1811 blev målsman för, strävade att utforska och förverkliga den fornordiska tidens skick.

På runforskningens område må först, om ock icke främst, bland göterna omtalas den originella Per Tham på Dagsnäs (1737—1820). I sin forskning kan han betraktas som en rudbeckian av renaste vatten, och den är således värdelös, men hans intresse förmådde honom att låta tecknaren K. G. G. Hilffeling (1740—1823) flera år genomresa södra Sverige, särskilt Gottland och avteckna fornminnen och att understödja N. H. Sjöborg (1767—1838), som utgav flera sydsvenska landskapsbeskrivningar och slutligen det stora verket *Samlingar för Nordens fornälskare*, 1822—1830 och från vars verksamhet en arkeologisk forskarskola utgick.

En lärjunge till Sjöborg var J. G. Liljegren

141

FNDRFXP HHIeLJYE TBMMFDWQ

FNDRFXP HHIeLJYE TBMMFDWQ

Erik Brate

Sveriges Runinskrifter *Runforskningens historia*

(1789—1837), som 1826 blev riksantikvarie och hade synnerligen stor betydelse för runstudiet. Hans Run-Lära, som trycktes 1832, belönades 1821 med kungl. Vitterhets-, hist. och antikvitetsakademiens högsta pris och hans Run-Urkunder 1833, som 1834 ock offentliggjordes som tillägg till Svenskt diplomatarium I, utgör en så fullständig samling, som då kunde åstadkommas av runinskrifter på nordiskt språk i translitteration. Ehuru i vissa delar föråldrade, utgöra dessa skrifter ännu oundgängliga hjälpmedel.

Bland Liljegrens svenska efterföljare bör framför allt R. D y b e c k (1811—1877) nämnas. Till yrket jurist, började han dock omkring 1830, på en tid, då ännu blott få insågo betydelsen därav, under resor i olika landskap avteckna fornlämningar, särskilt runstenar, uppsamla folkmelodier, anteckna gamla sägner, sagor och ordspråk samt studera allmogens seder och liv. Hans samlingar av runristningar Svenska run-urkunder 1855, som innehåller nyfunna runinskrifter huvudsakligen i Uppland och Södermanland, Sveriges runurkunder 1860, 1865, som åsyftar att vara en fullständig samling av runristningar i behåll i Uppland, och hans reseberättelser till antikvitetsakademien, delvis tryckta i Runa, folio 1865, äro av stor vikt, om ock anmärkningar mot dem kunna göras.

Gottlands runinskrifter hava offentliggjorts i Gutniska urkunder 1859 av vår förste professor i nordiska språk i Uppsala C a r l S ä v e (1812—1876), som

därvid verksamt biträtts av sin halvbroder, antikvitetsintendenten P. A. S ä v e (1811—1887).

Viktiga bidrag till svensk runforskning hava lämnats av norrmannen S. B u g g e (1833—1907), som givit den första fullständiga tydningen av Rökstenen 1878, sedan omarbetad 1888 och 1910, och av Forsa-ringen (sid. 84) samt av flera, särskilt urnordiska runinskrifter, och L. W i m m e r (1839—1920) som i sitt danska runverk också behandlat Skånes runinskrifter och Karlevi-stenen samt i en särskild skrift Aakirkeby-funtén.¹

En utländsk forskare, som delvis sysslat med svenska runinskrifter, var G. S t e p h e n s (1813—1895), f. i Liverpool, som 1834—1851 var bosatt i Stockholm, 1851—1895 i Köpenhamn. Hans förtjänst består uteslutande i de avbildningar av runinskrifter, som han åvägabragte och särskilt vann han ryktbarhet genom det stora verket *The old northern runic monuments of Scandinavia and England* (1866—1901), som behandlade urnordiska och fornengelska runinskrifter, men genom hans brist på språkvetenskaplig skolning äro hans tydningar alldeles värdelösa.

Med omnämmande av dessa nyligen avlidna runforskare ha vi kommit nära vår egen tid, vars viktigaste företeelse är påbörjandet av det nya svenska runverket, som skall omfatta alla svenska runinskrifter, som man har kännedom om, vare sig de

¹ Till dessa forskares uppfattning har ock svensken F. L. L ä f f l e r (1817—1921), lämnat bidrag av värde.